

Burgerschap in het hart van de ecologische kwestie

Recensie:

Dirk HOLEMANS

Ecologie en burgerschap.

Pleidooi voor een nieuwe levensstijl.

Kapellen, Uitgeverij Pelckmans/
Antwerpen, Stichting Leefmilieu, 1999.

Met zijn essay 'Ecologie en burgerschap' heeft Dirk Holemans een opmerkelijke bijdrage geleverd aan de politieke ecologie in ons taalgebied. Het debat over het raakvlak tussen democratie en ecologie is een kerndebat voor de groene stroming. De jongste jaren zijn verschillende interessante publicaties over dit onderwerp verschenen. In het Nederlands bleef dit onderwerp tot voor kort echter nog wat in de marge. Het is dan ook verheugend dat Holemans met dit essay een leegte kan vullen. Hij geeft een relevant overzicht van de internationale literatuur over dit thema en verwerkt dit op een persoonlijke manier. Die verwerking is onder meer daarom interessant omdat ze ook meteen de link legt naar concrete modellen die kunnen toegepast worden in b.v. de lokale democratie. Het valt

daarom te hopen dat dit essay een brugfunctie kan vervullen tussen de theoretische literatuur over ecologie en democratie en meer praktijkgerichte onderzoeksprogramma's of experimenten.

Het eerste hoofdstuk van het essay is een brede situatieschets van een veranderende wereld en een daardoor ook veranderende democratie. Holemans' basisstelling is dat de 'politieke infrastructuur' niet aangepast is aan de maatschappelijke uitdagingen van een complexe en snel veranderende wereld. Met name de ecologische crisis stelt in alle scherptheit de vraag of het mogelijk is via de instrumenten van de democratie zoals we die tot nu invulden te komen tot de diepgaande maatschappelijke veranderingen die nodig zijn om die

ecologische crisis te keren. Holemans stelt dat noch de republikeinse noch de liberaal-democratische modellen voldoende in staat zijn met die nieuwe uitdagingen om te gaan. De ecologische crisis heeft de naoorlogse basisconsensus van een voortdurende economische groei aan het wankelen gebracht, en is in die zin als een legitimiteitscrisis te beschouwen. Met een term van Beck kan men eveneens zeggen dat de ecologische crisis vooral een institutionele crisis is.

Vervolgens geeft Holemans een brede 'schets van een veranderende wereld'. In dat deel gaat hij dieper in op enkele belangrijke tendensen en evoluties die relevant zijn voor het thema ecologie en democratie. Zo heeft hij het over globalisering en individualisering, veranderingen in het productieproces, de natiestaat en de neoliberale wereldorde, de risicomatenschap en de staat van het milieu. In de verschillende beschreven processen ziet de auteur gevaren en kansen.

Daarna wordt beschreven op welke manier deze veranderde context gevolgen heeft voor de democratische infrastructuur. Zo wordt erop gewezen dat de tijd-ruimtekenmerken (territorialiteit en gerichtheid op korte termijnen) van het huidig politiek systeem haaks staan op de aard van de ecologische problemen. Een ander probleem is de weglekkende (collectieve) verantwoordelijkheid in een samenleving die vooral gericht is op individueel gedrag. Verder worden er vragen gesteld bij de veronderstelde autonomie van de burger, onder meer vanuit de vaststelling dat we allemaal deel zijn van de alomtegenwoordige consumptiemaatschappij. Ten slotte wordt stilgestaan bij de rol van de pers in de hedendaagse democratie.

Het eerste hoofdstuk zal voor veel lezers erg welkom zijn. Het geeft een compact overzicht van veel verschillende maatschappelijke fenomenen, die elk op hun manier een relevante invloed hebben op het spanningsveld tussen ecologie en democratie. Toch krijgt de lezer ook enigszins de indruk dat de auteur een beetje is blijven 'worstelen' met de materie. Hoewel de tekst duidelijk en verhelderend is, ontbreekt op sommige momenten toch nog een meer coherente synthese van het materiaal.

In het tweede hoofdstuk presenteert Holemans dan zijn democratisch model: de dialogische democratie. De term verwijst naar het Engelse 'deliberative democracy'. Het concept van de dialogische democratie sluit aan bij de traditie van de politieke ecologie en is tegelijk een sterk eigentijds concept dat een antwoord biedt op de geschetste maatschappelijk uitdagingen. Het model van een 'democratie zonder blauwdruk' is een open model. Als antwoord op een inname van de 'lege plek van de macht' door experts of belangengroepen is er nood aan een hernieuwde inrichting van 'publieke ruimtes'. De publieke ruimte is op zich natuurlijk een ideaal van de democratische theorie, maar het is essentieel om net met het oog op de ecologische crisis het begrip publieke ruimte terug in te vullen en vooral te heroveren. De verleiding is immers groot om het debat over een duurzame toekomst over te laten aan technocraten. De jongste jaren is het besef gegroeid dat duurzaamheid een open concept is, meer een participatief proces dan een nauwkeurig uit te voeren blauwdruk. En net in dat besef zit dan tegelijk de overtuiging dat ecologische duurzaamheid en democratie fundamenteel met elkaar verweven zijn. Daarom is het belang van nieuwe publieke ruimtes zo groot, om-

dat daar ook het hele begrip 'duurzaamheid' zelf een telkens vernieuwde invulling kan krijgen en in wisselwerking kan treden met persoonlijke verhalen en ervaringen. Een beleid dat streeft naar duurzaamheid zal zich dus moeten bezighouden met visies op en beelden van 'het goede leven', nogmaals niet vanuit een vooraf bepaalde blauwdruk, maar wel vanuit een dialogisch proces. Dat betekent alleszins een nieuwe definitie van de in de liberale theorie te scherpe scheiding publiek-privé.

Holemans werkt dit idee overtuigend uit. Het is daarbij belangrijk aan te stippen dat het model van de dialogische democratie de representatieve democratie niet uitschakelt, integendeel. Het reikt belangrijke instrumenten en inzichten aan voor de tekortkomingen van de representatieve democratie. Een instrument dat concreet beschreven wordt, is dat van de burgerjury.

Verder wordt er in dit hoofdstuk een aanzet gegeven voor een nieuwe visie op de overheid. Hiervoor wordt het concept van de 'metasturing' geïntroduceerd. Metasturing wil op een eigentijdse manier kijken naar de verspreide machtscentra die het maatschappelijk leven bepalen. Terecht wijst Holemans erop dat de overheid niet langer mag beschouwd worden als de top van een piramide, en dat er moet gezocht worden naar een uitzuivering van wat een overheid wel en niet moet doen. De uiteenzetting is overtuigend. Alleen wordt iets te gemakkelijk de postmoderne theorievorming opzij geschoven. Net in het postmoderne denken over internationale relaties en een hernieuwde invulling van het begrip politieke gemeenschap zijn interessante ideeën te vinden die dit onderdeel verder zouden kunnen verfijnen.

Daarna gaat Holemans dieper in op wat een dialogische democratie concreet kan betekenen voor de relaties tussen overheid en burgers in een lokale context: van 'decide-announce-defend'-beleid naar open beleidsvorming. De voorbeelden van ruime participatie van burgers bij het beleid verdienen het om via verdere studie en experimenten ook in de praktijk van de Vlaamse gemeenten omgezet te worden.

Een volgend deeltje is kort, maar bijzonder belangrijk. Het heeft immers betrekking op een van de fundamentele tekortkomingen van de klassieke representatieve democratie: het niet kunnen incorporeren van langetermijndenken. Als antwoorden worden naar voor geschoven: het introduceren van 'consensuele principes' (b.v. de vervuiler betaalt, het voorkomingsbeginsel, het principe van behoud van diversiteit, het beginsel van behoedzaam omgaan met de natuur), het oprichten van specifieke publieke ruimtes (b.v. een kamer voor Toekomstige Generaties), een aanpassing van het recht. Dit deel is zo belangrijk omdat het een antwoord biedt op een van de kernproblemen van het spanningsveld tussen ecologie en democratie. Als democratie enkel zou worden geïnterpreteerd als het geven en registreren van meningen, dan is er geen enkele zekerheid dat democratie ook zou bijdragen aan een meer duurzame toekomst. Dat dilemma kan echter niet opgelost worden door minder democratie, maar wel door de correcte vaststelling dat democratie ook steeds een 'behoudende' component heeft: het beschermen en garanderen van een aantal principes of waarden. Men kan immers ecologische duurzaamheid ook zien als een voorwaarde voor meer democratie.

Daarna gaat Holemans nog verder in op een nieuwe invulling van de begrippen aansprakelijkheid, verzekeraarbaarheid en aanspreekbaarheid, eveneens essentiële pijlers van een eigentijds democratisch model. Het denken over de risicomaatschappij heeft op dit vlak veel boeiende nieuwe inzichten gegeven, die stilaan ook vertaald worden in de beleidspraktijk.

Ten slotte staat de auteur nog stil bij de concentratie in de mediasector, via grote concerns. Men moet zich terecht zorgen maken over de eendimensionele manier waarop een bepaalde levensstijl wordt opgedrongen via de media. Toch zou het goed zijn hier wat meer aandacht te besteden aan de vaststelling dat dezelfde instrumenten waarmee de mediaconcerns werken (televisie, Internet, ...) in een aantal gevallen een tegenbeweging mogelijk maken die vroeger moeilijk denkbaar was.

Hoofdstuk 3 bevat het centrale deel van het essay: de visie op een ecologisch burgerschap. Het is het sluitstuk en tegelijk het fundament van het hele concept van dialogische democratie. In een complexe en plurale maatschappij is burgerschap het element dat mensen bindt. Dat burgerschap moet dan wel meer in de zin van burgerschapspraktijken dan enkel een burgerschapsstatus worden geïnterpreteerd. Het concept zelf moet ook voldoende breed zijn. En dat is juist het soort model dat Holemans ontwikkelt in zijn tekst. Hij gaat daarbij duidelijk uit van een opvatting van burgers als relationele wezens. Centraal in dit model staan de ecologische grondrechten. Volwaardige autonomie, en dus volwaardig burgerschap, kan enkel bestaan als aan een aantal voorwaarden is voldaan. Daarom is het zo belangrijk om sociale en eco-

logische rechten als een volwaardig onderdeel van een burgerschapsmodel te beschouwen.

De auteur voegt daarna een zeer boeiend stuk toe over het 'oordeelsvermogen', een van de klassieke veronderstelde burgerschaps capaciteiten. Hij heeft het over de verbinding van denken en oordelen met persoonlijke levensverhalen, een eigentijdse visie op de scheiding tussen publiek en privédoornen en een andere invulling van de 'neutraliteit' van de staat. Zo kan een debat over b.v. onthaasting gevoerd worden. Op dit punt van het essay maakt Holemans duidelijk hoe de politieke ecologie, door aan te sluiten bij de traditie van het denken over burgerschap, een belangrijke bijdrage kan leveren aan het publieke debat over democratie. Holemans werkt deze ideeën verder uit in een stuk over civiele educatie en 'winstvrije ruimten'.

Als een laatste essentieel onderdeel van de visie op ecologisch burgerschap wordt ten slotte ook het idee van 'meervoudig burgerschap' verder ontwikkeld. Deze notie is bijzonder belangrijk voor een toekomstgericht burgerschap dat erkent dat burgers tot verschillende gemeenschappen behoort. Op dit punt is er nog werk aan de winkel in het verder uittekenen van eigentijdse visies op de aard van de politieke gemeenschap en de bijhorende instrumenten.

In het vierde hoofdstuk bekijkt de auteur de consequenties van de toepassing van een dialogische democratie. Eerst heeft hij het over het mesoniveau: het middenveld. De auteur gaat in op de mogelijkheden en beperkingen van de civiele maatschappij. Een belangrijke gedachte is dat dat middenveld geen machtsvrije ruimte is. Het is in dit ver-

band telkens belangrijk te onderzoeken in welke mate dat middenveld een echt civiele ruimte is, die niet wordt ingepalmd door verzuiling of overprofessionalisering. Het zou interessant zijn geweest als de auteur op dit punt van zijn essay wat dieper zou zijn ingegaan op de mogelijkheden om vanuit een levend middenveld de link te leggen met levensverhalen en levensstijlen.

Daarna gaat Holemans verder door over het macroniveau. Hij beschrijft daarbij op overtuigende wijze een eigentijdse visie op het functioneren van wetenschap en techniek in een dialogische democratie. Het denken over de risicomaatschappij en een mogelijke 'expertocratie' biedt in dit verband interessante inzichten, waar Holemans verder op ingaat, b.v. met zijn voorstel voor 'consensusconferenties'.

In het hele essay hamert de auteur regelmatig op de economische context, die uiteindelijk nog steeds een doorslaggevende invloed heeft op de hele discussie over ecologie en democratie. Als het over het economische gaat, hier meer bepaald de neoliberale wereldorde, doemt vaak een gevoel van machteloosheid op. Het essay geeft hier enkele voorbeelden van interessante eigentijdse instrumenten voor metasturing die 'denkbaar' zijn.

Als sluitstuk van het macroniveau heeft Holemans het over de culturele context. Dit tekstonderdeel bevat zeer boeiende stellingen, maar gaat eigenlijk weinig door op specifiek culturele aspecten van de discussie. In het slot hoofdstuk eindigt Dirk Holemans met een meer persoonlijke stellingname. Hij toont zich daar als een koele minnaar van het vooruitgangdenken. Hij is niet bijzonder optimistisch over de mogelijk-

heid van een snelle lineaire ommezwaai naar een meer ecologische samenleving. Tegelijk laat hij een opening wanneer hij stelt dat bij complexe systemen door kleine 'verstoringen' toch grote veranderingen kunnen ontstaan. Zo zou er dus ook een 'dialogische verstoring' kunnen komen...

Het essay 'Ecologie en burgerschap' is zonder meer een belangwekkende tekst voor de politieke ecologie in het Nederlands taalgebied. Het is de verdienste van Dirk Holemans dat hij de stilaan omvangrijke literatuur over het raakvlak tussen ecologie en democratie op een intelligente manier weet samen te brengen voor een breder publiek. Tegelijk geeft hij aanzetten voor een praktijkgerichte toepassing van de behandelde ideeën, iets wat vaak ontbreekt in de theoretische modellen.

Wat in dit essay duidelijk wordt is dat de politieke ecologie er alle belang bij heeft de eigen ideeën te doen aansluiten en confronteren met de traditie van het politieke denken over democratie en burgerschap. Het groene denken mag zich niet enkel laten opsluiten in de soms al te 'veilige' thuishavens van de radicale ecologie of de te grote abstracties van sommige milieufilosofen. Er zijn te veel interessante inzichten in de politieke ecologie om ze niet in te zetten in de kern van het politieke denken. Het groene denken biedt wel degelijk een aantal antwoorden op de 'blinde vlekken' van het klassieke politieke denken. Dirk Holemans bewijst dat in zijn essay. Door net een concept als burgerschap centraal te stellen, een begrip dat tot voor kort voor ecologen nog een lichte taboewaarde had, maakt hij duidelijk dat de politieke ecologie die uitdaging aan kan.

Jan Mertens